

Keynes barnbarn

EN BÄTTRE FRAMTID MED ARBETE OCH VÄLFÄRD

Christer Sanne

Innehåll

Förord 5

1. Uppgivenhet eller en lysande chans? 7

Tredubblad konsumtion och ändå inte gladare – och vår jord stoppar inte för mer! 7

Ett quijotiskt förslag? 8

En roligare utgångspunkt: produktionsproblemet är löst! 10

2. Hur kom vi hit? – från Adam (Smith) till tillväxtens gränser 13

Från sociala band till frihet utan ansvar 14

Konsumtion från behov till önsknings 22

3. Vad fick vi? – om levnadsstandard och miljö 27

Vad har hänt med konsumtionen? 28

Välfärdsstaten och tjänstedilemmat 33

Livsstil, inkomst och nedsmutsning 35

4. Hur blev det? – om framsteg och lycka 39

Att mäta samhällets framsteg 39

Lycka, konsumtion och arbete: vad säger människor? 45

5. Plats för alla? – om hela världens konsumtion 55

Det globala perspektivet: ofattbara klyftor 55

Har tillväxten gränser? 56

En värld i obalans 60

Hur går det sedan? – världen 2050 69

6. Från behov till livsstilsverktyg – om konsumtionens idéhistoria 75

Moral och behov i ett skiktat samhälle 75

Den nya tiden: produktion och arbete i centrum 77

Konsumtion som kulturellt och socialt fenomen 81

Åter till behoven på nya sätt? 84

Handlar det egentligen om konsumentens välfärd? 87

7. Varför köper vi? 93

Det ekonomiska perspektivet: preferenser styr mot välbefinnande 94

Konsumtion och status 95

Konsumtion och psykologi 99

Den inlåsta konsumenten 102

Vad säger konsumenterna om behov och önsknings? 105

Köpa mindre för miljöns skull? 109

8. Leva lätt och lagom – går det? 113

Hur mycket är lätt och lagom? 113

Miljöpolitiken som jagar sin egen svans 118

Hållbar konsumtion i svensk politik 120

9. Ut ur ekorrhjulet – för att rädda miljön! 127

Arbete på gott och ont 127

En hållbar ordning för förvärsarbetet 134

10. En framtid att se fram emot 145

Aktörer och arenor 146

Staten och Janusansiktet 151

Reflexiva konsumenter och medborgare 153

Samhällsklimat och framtidspolitik 155

Några förslag 158

Referenser 169

*If we don't change our direction,
we will probably end up where we are heading.¹*
(okänd upphovsman)

1. Uppgivenhet eller en lysande chans?

Man kan börja med problemet. Eller med möjligheten.

Problemet är att det inte går att fortsätta att producera och konsumera så mycket som vi gör. Det är inte ens bra för oss.

Möjligheten är också att vi så lätt kan producera så mycket. Det kan vi använda för att förverkliga en framtid som är värd att se fram emot.

Tredubblad konsumtion och ändå inte gladare – och vår jord stoppar inte för mer!

Det går inte att fortsätta så här. Vi har bara ett jordklot och det utnyttjar vi redan över sin kapacitet. På femtio år har konsumtionen i Sverige tredubblats. Över hela världen brer den västerländska livsstilen ut sig och ingen teknik i världen kan lösa problemet att göra den ekologiskt hållbar.

Den utvecklingen har också skapat enorma globala klyftor. Vi svenskar tillhör jordens överklass. Vi har tillgång till bil och Internet, rent vatten i våra kranar, sjukvård och annat som gör livet lätt och säkert. För att inte tala om ett dignande överflöd av varor. Men det kostar på. Även lågt räknat lever vi upp tio gånger mer av jordens resurser per person än jordens fattiga. Det är inte bara orättvist utan bäddar också för konflikter som hotar vår tillvaro. Även om många människor har lyfts ur fattigdomen så ökar klyftorna och de fattiga och undernärda förblir lika många. Och idag följer klyftorna inte alltid nationsgränser. Storkonsumenterna på jorden blir allt fler och finns överallt så att både miljöhoten och de sociala spänningarna växer.

Både världssamfundet och den politiska apparaten i Sverige har tagit sig an frågan om hållbar utveckling. FN har haft stora konferenser – som i Rio 1992 och Johannesburg 2002. Den svenska regeringen har upprättat kanslier och presenterat utredningar och många skrivelser om »hållbar utveckling«. En statlig utredning om hållbar konsumtion har föreslagit en rad åtgärder – många både välbetänkta och viktiga. Men de flesta som har adopterat hållbarhets-

retoriken tänker sig en »ekologisk modernisering« av samhället, en reformistisk politik som talar om ökad effektivitet och renare teknik för att möta miljökraven.

Skulle utredningsförslagen ändå bli verklighet – och det är högst osäkert – räcker de inte långt för att lösa resursproblemen. För det behövs en »faktor 10«: västvärldens förbrukning av naturresurser borde sänkas till en tiondel av dagens för att vi ska leva uthålligt och dela resurserna rättvist på jorden. Då räcker inte ökad effektivitet; det kräver förändringar i samhällsstruktur och livsstil. Idag skrapar vi på ytan även om den politiska diskussionen vill ge sken av att situationen är under kontroll.

Ett quijotiskt förslag?

Det kan verka dödfött att vänta sig att människor ska ändra livsstil och konsumera mindre för att rädda världen. Och ingen tror väl att företagen frivilligt kommer att skära ner sin produktion för att anpassa den till ekologiska gränser. Eller att någon politiker kommer att fatta beslut som leder till mindre konsumtion om han tror att det betyder att han inte blir återvald.

Ändrad livsstil och hållbar konsumtion är fortfarande en het potatis att handskas med. Den som föreslår minskad konsumtion betraktas som glädjedödare. Politiskt korrekt är bara att diskutera ekonomisk tillväxt. Men tillväxt innebär faktiskt ökad konsumtion. Redan det kräver ett omtänkande.

Frågan är också känslig eftersom vi alla är konsumenter och att ifrågasätta den egna livsstilen kan upplevas som närgånget. Ingen annan kan pekas ut som ansvarig. Frågan passar inte för konventionella politiska skiljelinjer. Det är t.o.m. svårt att enas om vad som är »lagom« konsumtion:

Vad är »för mycket«?

Redan att tala om »överkonsumtion« kan vara utmanande – vem har rätt att säga vad som är för mycket? Jag föreslår tre konkreta dimensioner

- *effektivitet*: att använda mer resurser än som krävs för att nå ett visst mål är *slöseri*
- *fördelning*: att använda en orättvis andel av resurserna till förfång för andra är *överflöd*
- *skala*: att använda mer resurser än jorden långsiktigt kan erbjuda är *ohållbart*

Den första återfaller på ekonomins utgångspunkt, hur resurser används (allokeras). Det andra faller under den politiska ekonomin och rättvisefrågor. Det tredje är den ekologiska ekonomins kärna, att beakta ekonomins skala. Bilar kan illustrera:

Figur 1:1 Tre former av överkonsumtion

Idag felas det i alla dessa dimensioner. Att angripa dem kräver olika slags politik som gör olika slags intrång i våra liv. Att bekämpa slöseri kan synas självklart men är otillräckligt. Att lägga band på någras överflöd är kontroversiellt därför att det inkräktar på valfriheten men hur ska man annars få andra att hålla igen på sin konsumtion? Ohållbar (över)konsumtion utgör det mest påträngande hotet för framtiden men kräver stora förändringar i samhället.

Motsatsen till överkonsumtion, hållbar konsumtion, definierades 1995 av FN:s kommitté för hållbar utveckling (CSD) som »att använda tjänster och tillhörande produkter som svarar mot grundläggande behov samtidigt som man minimerar användningen av naturresurser och giftiga material och utsläppen av föroreningar... så att inte framtida generationers behov äventyras.« Det är en politisk formulering som lämnar öppet vad som utgör människors behov, idag och i framtiden. Och den anger bara en riktning, att resursanvändningen bör »minimeras« i stället för att relateras till ett tak.

Att tala om hållbar konsumtion kan beskrivas som ett »quijotiskt« företag efter den envetne Don Quijote som drog ut i härnad för något som han, och bara han, trodde på. Det vore dumt att underskatta problemen. Men den här boken är inte skriven för att skrämna någon att ge upp. Tvärtom vill jag peka på möjligheterna.

Allra först är det då viktigt att notera att tredubblingen av konsumtionen inte har gjort oss gladare eller mer tillfredsställda med vår tillvaro. Det är budskapet i en allt stridare ström av forskningsrapporter. Vi har ekonomisk tillväxt men vi ser varken ökad välfärd eller ökat välbefinnande. Vi bokför framsteg medan missmodet breder ut sig. När fler talar om att ränna runt i ett »ekorrhjul« avspeglar det en meningsförlust med konsumtionen. Då borde det vara lättare att tänka om – att byta spår och söka en mer givande livsstil.

En roligare utgångspunkt: produktionsproblemet är löst!

Ännu mer lovande för framtiden är att konsumtionssamhället – som skapat miljöproblemen – också är en framgångssaga i så måtto att det har löst »produktionsproblemet«. Det är en term hämtad från den berömde ekonomen John Maynard Keynes. Han är mest känd för sina åsikter om statens roll i ekonomin: att staten bör göra omfördelningar för att överbrygga ekonomiska kriser. En sådan keynesiansk politik kan dämpa konjunktursvängningarna och ge en effektivare produktion. Under efterkrigstiden tillämpades den mycket framgångsrikt i industriländerna. Konsumtionen ökade så att nästan alla – i vår del av världen – nu kan leva ett bekvämt liv. Produktionsförmågan och de totala resurserna i det svenska samhället idag räcker för allas rimliga behov. Eller skulle göra det om resurserna hade varit någorlunda jämnt fördelade.

Slitet över snart?

Keynes – som var en flitig skribent – försökte också se längre fram i tiden i en essä kallad »Våra barnbarns ekonomiska möjligheter« från 1930. Där påpekar han hur effektiviteten i produktionen ständigt ökar. Därför, säger han, kommer vi i framtiden inte att behöva arbeta så mycket för att få det vi behöver. Om hundra år kan slitet vara över. Då kan vi gå in i en ny epok i mänsklighetens historia. Han spekulerar om att vi måste förbereda oss på detta mentalt. Än en tid, skriver han, är vi tvungna att fortsätta att vara giriga och egoistiska. Sedan behöver vi lära oss att leva väl för att inte bli uttråkade i den nya sköna värld som kan bli vår.

Jag utgår från Keynes tanke att produktionsproblemet är löst så att vi har nog för våra viktiga behov. Keynes fick rätt i att produktionen verkligen har mångdubblats sedan 1930. Men han kunde inte (eller ville inte?) förutse att ekonomisk tillväxt ändå skulle förbli ett politiskt mål i samhället, till synes överordnat allt annat. Liksom andra stora ekonomer tänkte han sig att människor skulle se

sina behov mättade och inrätta sig själva och samhället därefter. Men vi, som tidsmässigt är Keynes barnbarn, har varit dåliga att ta vara på möjligheterna. I stället har vi tagit en ekologiskt sett ohållbar konsumtionsväg som till råga på allt inte tycks ge oss vad vi vill ha. Detta är problemet i ett nötskal.

Miljön

Boken benar upp detta steg för steg. Vi har gått från en knapphetsekonomi till en ymnighetsekonomi och den börjar med att beskriva vad detta har betytt. Två stora problem som Keynes förbigick är avgörande för framtiden: miljöproblemet och att vi trots materiell rikedom har svårt att klara välfärdstjänster som vård, skola och omsorg. En hållbar utveckling är också en global fråga och därför måste perspektivet vidgas. Redan idag utnyttjas jordens ekosystem till bristningsgränsen. Ändå lever miljarder människor i fattigdom. Det är inte mer än rätt att de får en bättre tillvaro men om alla skulle leva på svensk standard skulle det kräva tre jordar.

Konsumtionen

Miljö- och resursfrågorna är inte nya; vi har levt med dem i decennier. Nu börjar de landa i konsumtionen som en nyckelfråga och kapitel 6 och 7 gör därför en djupdykning i ämnet. Båda uppehåller sig vid vad »mänskliga behov« är. Keynes tanke att vi snart skulle få nog har ju inte besannats. Konsumism och materialism blomstrar utan att behoven tycks ha mättats. För att kunna förändra är det viktigt att förstå vilka starka drivkrafter som ligger bakom, både hos konsumenterna och i samhällssystemet.

Sverige och världen

Även rättvisefrågor är klassisk politik, nationellt och nu även globalt. I den här boken försöker jag hålla tre bollar i luften: global rättvisa, ekologisk hållbarhet och svensk välfärd.² Vår livsstil i Sverige bidrar till problemen men vi kan varken skapa global rättvisa eller global hållbarhet. Däremot förblir enskilda länder den viktigaste plattformen för analys och för politiskt agerande. Bokens sista del handlar därför om hur produktionen och arbetandet i Sverige både måste och kan anpassas till de ekologiska gränserna. »Tänk globalt, handla lokalt« betyder att förslagen begränsas till vad Sverige och svenskarna kan göra eller låta bli att göra. Fakta och analyser är däremot hämtade från många rika länder eftersom vi är ganska lika och förslagen är giltiga i hela västvärlden.

1. Uppgivenhet eller en lysande chans?

Keynes föreslog att var och en successivt skulle krympa sin arbetsinsats. För den nu aktiva generationen – alltså de som borde vara hans barnbarn – antog han att tre timmars arbete om dagen skulle räcka. Men heltid betyder fortfarande åtta timmars arbetsdag. Valdebatten 2006 dominerades som vanligt av tanken att mer arbete är bra för att det leder till ekonomisk tillväxt och »ökad välfärd«. Men det skapar inte en hållbar utveckling. Tillväxt i sig ger inte heller mer välfärdstjänster. Jag beskriver alternativ som fördelar arbetet jämnare och även tar sig an »tjänstedilemmat«. I det sista kapitlet diskuterar jag också hur ett demokratiskt politiskt system ska kunna hantera förändringar som verkligen leder till »en framtid att se fram emot«.

Jag fokuserar alltså på miljö och rättvisa. I dag överskuggas de ofta av frågor som gäller jämställdhet eller diskriminering eller av moralfrågor som aborter, samkönade äktenskap etc. Det kan bero på medias behov av omväxling eller vara en avledande manöver. Jag ifrågasätter inte deras betydelse men vill återvända till de klassiska frågorna där utvecklingen snarast gått bakåt.

Jag vill skapa en helhetsbild och har därför målat med breda penseldrag på bekostnad av reservationer och utförliga data. Däremot lyfter jag fram hur mångtydiga begreppen är som vi använder för att diskutera fakta – t.ex. arbete, behov, konsumtion eller välfärd. Många har också en historia som ger perspektiv på dagens tolkning; ibland har de en övertalningsfunktion. Jag ser dem som verktyg för att handskas med världens problem, både här i texten och i nyhetsflödet som vi utsätts för. Därför gör jag historiska tillbakablickar och diskuterar begreppen i sig.

Alla kapitel innehåller boxar med utvecklingar som en jäktad läsare kan försumma utan att missa tråden i framställningen.

Noter

¹ »Om vi inte byter riktning kommer vi förmodligen att hamna där dit vi är på väg.«

² Hans Abrahamsson från PADRIGU kallar detta ett »trilemma«.